

ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВИДІВ РИМ ЗА ЯКІСТЮ ВІДХИЛЕНЬ ВІД ЗВУКОВОЇ ТОЧНОСТІ: ІСТОРІЯ І ПРОБЛЕМИ

Форми рими національно специфічні та історично змінні, їх досконалої класифікації не існує. Найголовнішим критерієм ідентифікації рими є достатня звукова (фонологічна) подібність двох і більше слів, що утворюють пару / ланцюг. Наявність співзвучних фонологічних комбінацій у словах, які можуть бути визнані як рими, зумовлює існування групи термінів у терміносистемі римології на позначення таких варіацій – їх можна назвати термінами на позначення видів рим за якістю відхилення від звукової точності.

Формулювання проблеми дослідження. Упродовж ХХ — на початку ХХІ ст. рима була предметом фоностилістичних, експериментально-фонетичних, лінгвопоетичних, дискурсивних досліджень українських мовознавців, завдання її лексикографічного опису вирішує окремий розділ лексикографії — римографія. Одна з важливих проблем лінгвістичного напрямку дослідження рими полягає в розробленні та уніфікації термінологічного апарату римології, що передбачає інвентаризацію термінологічних одиниць. Для впорядкування терміносистеми необхідно висвітлити історію її формування та сучасний стан і проблеми функціонування — це і є метою статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Кілька загальних оглядів термінів з галузі римознавства здійснив С. М. Діброва [5; 6; 7]. З-поміж термінологічних одиниць (далі – ТО), які є об'єктом нашого дослідження, він подав дефініції *асонансів, консонансів (дисонансів), нарощених рим (далі – Р.), усічених Р., йотованих Р.* [6, 207], *анаграмних Р., переднаголошених Р.* [7, 7] тощо. Питань формування терміносистеми римології, а також проблем її функціонування дослідник не торкався.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Відступ від точності звучання римових слів полягає в тому, що: 1) не всі звуки в римовому просторі є ідентичними / співзвучними; 2) межі цього простору пересуваються; 3) змінюється порядок відповідних фонем; 4) співзвучність розпорошується, розбавляючись фонемами, що не беруть участі в римовій співзвучності [20, 488]. У класичному розумінні точної рими за еталон береться тотожність «правої» частини слова – наголошеної голосної (константи) разом з усіма голосними і приголосними в незмінених послідовності і складі до кінця слова (для відкритої чоловічої рими крайній «лівий» звук, тотожність якого обов'язкова в усіх римокомпонентах, – опорний приголосний). Цей погляд на еталонність рими висловив Г. А. Шенгелі, вважаючи вартістю рими саме її точність: «Збіг звуків, що стоять праворуч від нього [від наголошеного складу], обов'язковий, сприймається він «як належний»; але звуки, які стоять ліворуч, збігатися не мусять (за винятком випадку з відкритою чоловічою римою), і їхній збіг відчувається як «несподіваний подарунок» [19, 245]. Будь-які відхилення від складу звуків римоформи чи їх послідовності призводять до порушення точності звучання і, відповідно, до існування груп неточних / приблизних рим, диференційованих за типологічними ознаками. Сучасні літературознавці позначають різновиди нетотожних рим ТО *асонансі Р., консонансі Р., нарощені Р., усічені Р., заміщені Р., нерівноскладові Р., переставні Р.* [11, 322] або називають рими описово: *рими з нарощуванням неповторюваних звуків поміж повторюваними* [14, 12], *рими з палаталізованою та непалаталізованою шелестівкою* [18, 205], *рими з додатком одної голосівки* [18, 222] тощо.

Очевидно, що велика кількість фонологічних варіацій існує без термінологічних позначень. Запроваджувалися ТО поступово, у міру поглиблення досліджень неточної рими. Так, у 20-х рр. ХХ ст. російський дослідник рими В. М. Жирмунський виокремлював 4 різновиди неточних рим: *асонанс* (невідповідність приголосних при однакових наголошених голосних), *консонанс* (невідповідність наголошених голосних при однакових приголосних), *нерівноскладові Р.* (невідповідність кількості складів), *різнонаголошені Р.* (рос. *неравноударные Р.*) (невідповідність у розміщенні наголосу); решту ж відхилення від звукової тотожності він відносив до «хистких», «неусталених», «перехідних» форм – так званих *римоїдів* [8, 73]. У групі асонансів він розглядав такі трансформації приголосних: відсікання кінцевого приголосного (*утаить-свои, губ-берегу*), випадіння (*сонм-кругом, он-волн*), чергування (*богатырь-пыль, гром-стон*), переставлення (*при-скорбно-подробно, облако-около*). Нерівноскладові рими виникають, на думку В. М. Жирмунського, унаслідок випадіння складів (*Ковно-нашинковано, томики-потомки*) або їх відсікання (*горбатые-Карпаты, ниц-казнися*) [8, 74-78].

У подальшому деякі з цих різновидів отримали термінологічні позначення. Об'єднавши рими за ознаками випадіння і відсікання в одну групу, Д. С. Самойлов виокремив такі неточні рими: *усічені Р.* (*мосту-ростут, мост-верст*), *заміщені Р.* (*дуть-дадут, гол-вор*), *рими з перемі-*

щеним (нам-карман, накормим-уморим), *нерівноскладові Р.* (бестию-двести, босо-пояса), *різнонаголошені Р.* (рожна-можна, горлом-горбом), *дисонанси* (дивится-живетя, в мире-в море) [13, 37-49]. Ще більше узагальнив варіації у фонологічному складі М. Л. Гаспаров і розподілив рими на *поповнені Р.* і *змінені Р.* [2, 25].

Г. А. Шенгелі у випадку наявності римоформ з різною кількістю складів поділив рими на *розпущені Р.* (*границ-царицу*) і *стягнуті Р.* (*Марии-зари*), рими з різними наголосами традиційно визначив як *різнонаголошені Р.* (*по берегу-берегу*) [19, 246]. Прирівнюючи до рими асонанс, учений виокремив кілька його типів: *початковий* (*грусть-грудь*), *кінцевий* (*тундр-мудр*), *урізаний* (*вокзал-глаза*), *дисонанс* (*кедр-эскадр-бодр*) [19, 260-261]. Самі ж різновиди неточних рим він визначав через опис розбіжностей: післянаголошених голосних (*новой-багровый*), глухих і дзвінких звуків (*работа-года*), приголосних, що не вимовляються (*искусство-чувство*), твердих і м'яких приголосних (*коляска-Васька*) [19, 260].

Український дослідник рими І. В. Качуровський також унікав ТО на позначення різновидів рим за якістю відхилення від звукової точності; класифікуючи неточні рими, він обмежився лако-нічним описом їх за ознаками: 1) закриті рими із дзвінким і твердим приголосними (*спливеши-без меж*); 2) закриті рими з твердим і м'яким приголосними (*праліс-доспівались*); 3) закриті і відкриті рими з різними голосними в останньому складі (*розум-морозам*); 4) рими з відсутнім або додатковим приголосним (*озовись-зались*); 5) рими, утворені словами з відкритим і закритим складами (*вогню-багнюк*); 6) рими з переставленими приголосними (*грот-чорт*); 7) рими з подвоєною і неподвоєною приголосною (*на обличчі-двічі*) [9, 103-104]. Значніші порушення тотожності І. В. Качуровський відніс до групи *римоїдів* [9, 105].

Ще ретельнішу типологізацію неточних рим без використання ТО на їх позначення здійснив український мовознавець І. Г. Чередниченко. У його розумінні на точність рими впливають як післянаголошені, так і переднаголошені звуки (так звані препозитив рими). Неточні рими, за І. Г. Чередниченко, – це *співзвучні Р.*, а саме: співзвучна чоловіча рима з варіаціями в наголошеному складі (*плеса-лісах, іде-день*), співзвучна чоловіча рима з варіаціями перед наголосом (*від сна-весна, псалом-селом*), співзвучна чоловіча рима з варіаціями в наголошеному складі й перед ним (*змели-землі, скребе-хребет*), жіноча співзвучна рима з варіаціями в наголошеному складі (*погожий-ворожий, сіяла, як промінь-буяла, як пломінь*), жіноча співзвучна рима з варіаціями в складах перед наголосом (*наловивши-розсадовивши, одваги-розваги*), жіноча співзвучна рима з варіаціями після наголосу (*лебідь-коли-небудь, могучий-тучі*), жіноча співзвучна рима з варіаціями в наголошеному складі і перед ним (*скажені-кишені, тополі-до волі*), жіноча співзвучна рима з варіаціями в наголошеному складі й після нього (*сльози-матроси, вирює-люблю я*), жіноча співзвучна рима з варіаціями у складі перед наголосом і після нього (*стрічали-печалі, ознаки-однакі*), дактилічна співзвучна рима з варіаціями в складі під наголосом (*питається-пишається, виходила-виводила*), дактилічна співзвучна рима з варіаціями в складі після наголосу (*козирем-огирем, піснею-пізньою*), дактилічна співзвучна рима з варіаціями в складах під наголосом і після нього (*зоряна-зморена, ніженьки-хатиноньки*), дактилічна співзвучна рима з варіаціями в складах під наголосом і перед ним (*ласкавее-яскравее*), дактилічна співзвучна рима з варіаціями перед наголосом і після нього (*снігуркою-гуркає*) [17, 242-250].

Отже, аналізуючи риму, дослідники змушені відступати від обмеженого «правою» частиною слова розуміння точності, – це, у першу чергу, стосується так званої нової / новітньої / найновішої рими, суть якої – у поширенні чи навіть переміщенні співзвучності до початку слова, подекуди із залученням сусідніх слів ліворуч. Для таких рим створюють нові терміни: *переднаголошені Р.*, *середньонаголошені Р.*, *післянаголошені Р.*, *змішані Р.* [15, 63].

В. В. Ковалевський здійснив звукову систематику рим з урахуванням їх ритмічних особливостей. Відмовившись від поняття «неточна рима», він узяв за основу поняття «переривність звукового повтору» [10, 72]. Зважаючи на поширення звукової подібності у глиб рядка, В. В. Ковалевський визначав такі види рим, як *анафоричні Р.* (*піснею-пізньою*) [10, 219], *асонанси* (*золотому-неживого*) [10, 236], *випадні Р.* (*гарна-дідугана*) [10, 239], *дисонанси* (*безумні – не зимні*) [10, 245], *піврими / послаблені Р.* (*пропливають-говорить*) [10, 249], *консонанси* (*гарне-горне*) [10, 257], *нарощувані Р.* (*забути-із бухти*) [10, 26], *псевдомонімічні Р.* (*долини-долине, де луною-далиною*) [10, 210], *різнонаголошені Р.* (*ріка-вика*) [10, 271], *нерівноскладові Р.* (*ти марши-товаришу*) [10, 260].

Нерідко дослідники намагаються поєднати дві системи термінів; наприклад, В. П. Тимофеев користується, з одного боку, ТО для опису класичної рими *точна / приблизна, асонантна Р., консонантна Р.*, а з другого, – для опису нової рими *ліва Р., права Р., центрова Р.* [16, 316].

Ю. І. Мінералов, класифікуючи суттєво новий тип співзвучності слів – переднаголошену риму, використовує для її характеристики традиційні ТО із «дзеркальними» значеннями *чоловіча Р., жіноча Р., дактилічна Р., гіпердактилічна Р.* [12, 75].

Слід зауважити, що і при традиційному розумінні рими як післянаголошеної співзвучності виникає необхідність позначити поширення звукової подібності ліворуч – звідси такі ТО, як *багата Р.*, *глибока Р.*, *складена Р.*, *каламбурна Р.*, *розпорошена Р.*, *панторима*.

Як зазначають дослідники, у самих термінах *точна Р.* і *неточна Р.* закладена суб'єктивність оцінювання ступеня відповідності фонологічної структури римокомпонентів [3, 142]. Мінімальна кількість повторюваних фонем для сприйняття повтору як рими – величина ірраціональна [10, 32]. Недоліком існуючих класифікацій рим Б. П. Гончаров вважає суб'єктивність, тенденційну нормативність [3, 142], натомість римолог запропонував брати за основу *звукову відчутність рими*, під якою розуміє наявність спільних звуків ліворуч і праворуч від константи [3, 154]. За ступенем точності він поділив рими на: *графіко-акустичні Р.* (*пузанчики-розанчики, враки-раки*), *акустико-графічні Р.* (*ряби-гриби, без очков-казачков*), *акустичні Р.* (*іначе-ввнянчыл, лохматина-матерно*) [3, 165-166].

Національна специфіка рими передбачає й національно специфічну класифікацію рим, звідси існування ТО на позначення видів рим, відсутніх, наприклад, в українській поетичній мові (*дефектна Р.* притаманна французькій поезії [1, 588]), але зафіксованих у термінологічних словниках.

Отже, очевидно, що проблема систематизації ТО полягає: 1) в існуванні великої кількості модифікацій, охоплених поняттям неточної рими; 2) у тому, що не всі можливі модифікації позначаються відповідним терміном; 3) у варіантності в системі термінів. Одне і те ж поняття дослідники позначають різними ТО: *рознесені Р.* і *розпорошені Р.*; *нарощені Р.* і *надбудовні Р.*; *анаграмні Р.*, *переставні Р.*, *рими з переміщенням*, *рими-метатези* і *перевернуті Р.*; *піврими*, *послаблені Р.* і *глухі Р.*; *усічені Р.*, *скорочені Р.* і *апокоповані Р.*; *різнонаголосні Р.*, *різнонаголошені Р.* і *нерівноударні Р.*; *нерівноскладені Р.* і *нерівноскладові Р.* тощо.

Існування класифікаційних систем, що дають різний опис і різне термінологічне позначення варіацій відхилень від звукової точності рим, гальмує лексикографічне дослідження рим, зокрема авторських. Метамова римографії потребує унормованої та уніфікованої термінології; відсутність загальноприйнятого наукового інструментарію змушує укладачів використовувати мінімум термінів на позначення диференційних ознак рим, деколи припускаючись умовності поділу рим і нехтуючи деталями для узагальнення системи опису. Російський римограф В. П. Тимофеев поділив усі рими за фонетико-акустичною ознакою на 8 груп: 1) за подібністю літер і звуків; 2) за збігом наголошених і післянаголошених звуків; 3) за збігом опорних звуків; 4) за збігом переднаголошених і післянаголошених складів; 5) за місцем наголосу в римових складах; 6) за рівністю складів у рими; 7) за рівністю звуків у рими; 8) за якістю кінцевого звука в рими. Якійсь ознаку відхилення від точності звучання римоформ дослідник позначив термінами *приблизна Р.* / *асонантна Р.* / *консонантна Р.*, *нерівноскладова Р.*, *усічена Р.* [16, 316]. Український римограф І. І. Гурін розрізняв неточні рими *асонанси* / *консонанси*, неповні *усічені Р.*, з неоднаковою кількістю складів *нерівноскладені Р.* [4, 6-7].

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Терміни на позначення видів рим за якістю відхилень від звукової точності виникали в міру утвердження рими як прийому поетичної мови та урізноманітнення її форм, а також кодифікації їх у теоретичних працях. Інтенсивне поповнення цієї групи ТО відбулося після деканонізації точної рими наприкінці XIX – на початку XX ст. У розвитку терміносистеми спостерігається три тенденції в плані номінації видів рим за якістю відхилень від звукової точності: 1) існування різних видів нетотожних рим без їх термінологічного позначення; 2) інтенсивне поповнення ТО на позначення різновидів нетотожних рим; 3) перехід до формалізованого та описового позначення різновидів нетотожних рим.

Інвентаризуючи терміносистему римології, у подальшому варто здійснити аналогічний аналіз ТО на позначення інших видів рим.

Список використаних джерел

1. Беляев В. Ф. Основная терминология метрики и поэтики : приложение / В. Ф. Беляев // Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Издание второе, стереотипное. – М. : Сов. энциклопедия, 1969. – С. 572-605.
2. Гаспаров М. Л. Фоника современной русской неточной рифмы / М. Л. Гаспаров // Поэтика и стилистика. 1988-1990. – М. : Наука, 1991. – С. 23-37.
3. Гончаров Б. П. Звуковая организация стиха и проблемы рифмы / Б. П. Гончаров ; АН СССР, Ин-т мировой лит-ры им. А. М. Горького. – М. : Наука, 1973. – 275 с.
4. Гурін І. І. Словник рим Євгена Гребінки / І. І. Гурін. – Миргород, 1982. – 65 с.
5. Діброва С. М. До проблеми формування системи римознавчих термінів / С. М. Діброва // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. Вип. VI / відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2005. – С. 276-280.
6. Діброва С. М. Система термінів з галузі римознавства / С. М. Діброва // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. Вип. V / відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2003. – С. 205-208.

7. Діброва С. М. Словник рим Т. Г. Шевченка / С. М. Діброва. – Сімферополь, 2004. – 144 с.
8. Жирмунский В. М. Рифма, ее история и теория / В. М. Жирмунский. – Петербург : Academia, 1923. – 339 с.
9. Качуровський І. В. Фоніка : підручник / І. В. Качуровський. – К. : Либідь, 1994. – 168 с.
10. Ковалевський В. В. Рима: ритмічні засоби українського вірша / В. В. Ковалевський. – К. : Рад. письменник, 1965. – 288 с.
11. Літературознавча енциклопедія: у двох томах / автор-укладач Ю. І. Ковалів ; Керівник видавничого проекту В. І. Теремко. Т. 2. – К.: Академія, 2007. – 624 с.
12. Минералов Ю. И. Фонологическое тождество в русском языке и типология русской рифмы / Ю. И. Минералов // Учен. записки Тартуского гос. университета. *Studia metrica et poetica* / Вып. 396. – Тарту, 1976. – С. 55-77.
13. Самойлов Д. С. Книга о русской рифме / Д. С. Самойлов. – М. : Худ. лит., 1973. – 280 с.
14. Сидоренко Г. К. Від класичних нормативів до верлібру / Г. К. Сидоренко. – К. : Вища школа, 1980. – 184 с.
15. Соколов Н. О. Словаре рифм Маяковского / Н. Соколов // Литературная учеба. – 1938. – № 10. – С. 31-75.
16. Тимофеев В. П. Словарь рифм Сергея Есенина / В. П. Тимофеев. – Шадринск : ШГПИ, 2009. – 334 с.
17. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І. Г. Чередниченко. – К. : Рад. школа, 1962. – 495 с.
18. Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Д. Чижевський ; Підг. тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; Вст. ст. О. Мишанича. – Х. : Акта, 2003. – 460 с.
19. Шенгели Г. А. Техника стиха / Г. А. Шенгели ; под ред. Л. И. Тимоева. – М. : Гос. изд-во худ. лит-ры, 1960. – 312 с.
20. Słownik terminów literackich / pod. red. J. Sławińskiego. Wyd. 5. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 2008. – 706 s.

***Анотація.** Терміносистема римології пройшла 3 етапи: існування різних видів неточних рим без їх термінологічного позначення; виникнення ТО на позначення різновидів нетотожних рим; перехід до їх описового позначення. Проблема систематизації термінів полягає в існуванні великої кількості модифікацій рим; не всі можливі модифікації позначаються відповідним терміном; наявна варіантність термінів.*

***Ключові слова:** римологія, рима, види рим, точна рима, неточна рима, приблизна рима, термін.*

***Summary.** In classical understanding of exact rhymes they take for the standard the identity of the right part of the word, that is the stressed vowel together with all vowels and consonants up to the very end of the word in their invariable succession and structure. Any errors in the content of phonemes or their sequence are the result of violation of exact phonation and, accordingly, the existence of inexact or approximate rhymes. The study of terms formation history, denoting such kinds of rhymes, is the aim of our research.*

Analyzing rhymes investigators have to deviate from limited understanding of exactness. First of all, it refers to the so called new rhyme. Its essence is in broadening or even change of consonance to the beginning of the word and very often using neighbouring sounds from the left. Newly created terms are used for such kinds of rhymes. Researchers try to combine two systems of terms. At traditional understanding of rhymes as post-stressed consonance there also appears a necessity to mark broadening of sound similarity to the left. It explains the origin of such terms as rich rhyme, deep rhyme and so on.

We made a conclusion that terms system of rhymology developed as rhymes strengthened as a devise of a poetic language and enriched its forms, codified them in the theoretical works. Intensive replenishment of group of terms denoting types of rhymes as to the quality of their digression took place after decanonization of exact rhyme in the end of the 19th and the beginning of the 20th century. In the development of terms system there are three stages: 1) the existence of different types of inexact rhymes without their terminological designation; 2) the appearance of terms denoting types of inexact rhymes; 3) mainly formalistic and descriptive analysis of type of inexact rhymes.

The problem of the investigated terms as follows: 1) the existence of a number of modifications covering the idea of inexactness; 2) not all possible modifications are designated by the proper terms; 3) the existence of variants in the very system of terms.

***Key words:** rhymology, rhyme, type of rhymes, exact rhyme, inexact rhyme, approximate rhyme, term.*

Отримано: 17.02.2015 р.